

A MAGYAR ANTROPOLÓGIA HELYZETE, FEJLŐDÉSE AZ ELMÚLT HARMINC ESZTENDŐBEN (1945—1975)

Történeti visszatekintés

Magyarországon az antropológia több mint százéves, eredményekben gazdag múltra tekinthet vissza. A kezdetek idején még a polihisztorok tudománya volt. A 19. század második felében számos kiválóság: az orvostudomány részéről Scheiber Sámuel, Lenhossék József, Török Aurél, az antropológia demográfiai oldaláról Kőrösy József és a néprajz-antropológia részéről Jankó János sikeresen kapcsolódik be a korabeli európai antropológiai kutatásokba, új módszerekkel, eredményekkel gazdagítva a tudományt. Az első világháború kitörésének időpontjáig töretlen volt a fejlődés. A 20. század harmadik évtizedétől — jöllehet a határterületi tudományok részéről igen határozott igény és élénk érdeklődés nyilvánult meg az antropológiai kutatások eredményei iránt — a magyar antropológiában a megtorpanás jelei mutatkoztak. Az igen szerény anyagi feltételek közepette ez időben Bartucz Lajos igyekezett a magyar antropológia igaz hagyományait követve, a tudományterület fejlődését és az akkor fiatal kutatók kezdeti munkáit elősegíteni.

A második világháborút megelőző évtizedben az antropológiát mint szaktudományt mélységesen kompromittálták a szakterületről, távolálló körök. Ideológiájuk alapjául a faji előítéletet, a faji mítoszt fogadták el, annak értelmetlenségével és tudománytalan etikátlanságával. Szakmai és morális értelemben felmérhetetlen volt e kártevés az emberiség és a szaktudomány ellen.

Ebből következik, hogy nem az antropológiai gyűjtemények, tanszékek jelentős pusztulása, hanem a szaktudományt ért szellemi és erkölcsi károsodás volt a súlyosabb. Nem a romok fizikai eltakarítása volt nehéz; legfontosabb feladatnak tekintettük a szaktudományunkat fojtogató bizalmatlan légkör feloldását, az erkölcsi romok eltakarítását és a tartalmában, célkitűzéseiben tudományosan megalapozott oktatás és kutatás megindítását. E törekvéseinkhez a társadalmi változások, a biológiában bekövetkezett szemléleti változások és nem utolsósorban az évek múltán kialakított átfogó kutatási tervek nyújtottak segítséget. A magyar antropológia nem kis küzdelmet vívott meg a biológiai tudományok terén az őt megillető helyért. A Magyar Tudományos Akadémia hathatós támogatását élvezve szaktudományunk önerejével megújult, és ma már itthon és külföldön egyaránt méltó rangot vívott ki.

Szervezeti fejlődés

A felszabadulást követően az első jelentős szervezeti fejlődést a Természettudományi Múzeumon belül megalakult *Embertani Tár* jelentette. Ebben az időben — szervezeti és személyi feltételeinél fogva — az Embertani Tár alkotta

a hazai embertani kutatások központját. Az intézet gyűjteményének törzslományára alapozva volt kialakítható a prehisztórikus és hisztórikus múltból származó teljes feltárások és az emberi leletek teljes körű, módszeres gyűjtésének megvalósítása. A korszerű humánbiológiai kutatások alapjainak megteremtéséhez is lehetőséget adott az új intézmény.

A magyar antropológia fejlődésében tartalmi fordulópontot jelentett a Magyar Tudományos Tanács 1950-ben kialakított első tudományos terve, amely intézményesen lehetővé tette az új szemléletű antropológiai kutatások megkezdését. Nagy jelentőségű volt 1952-ben az *MTA Antropológiai Bizottságának* megalakítása, amelynek feladata volt a tudományos kutatások irányítása, koordinálása; e bizottság kezdeményezte az átfogó tervek megvalósítását. Ugyanezen évhez kapcsolódik a *Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának* megalakulása. A fejlődés szempontjából különös jelentőségű az *Anthropologiai Közleményeknek* ugyanezen időben történt megindítása, amely 1975-ben már 19. évfolyamáig jutva széles körben publikálja az embertani, humánbiológiai és határterületi tanulmányokat. Az idegen nyelvű publikációk lehetőségét paleoantropológiai vonatkozásban a Természettudományi Múzeum Embertani Tára által megindított *Anthropologia Hungarica* szolgálja. E kiadvány, amely széles körű nemzetközi érdeklődést vívott ki, ez évben jelenteti meg 13. kötetét. Az egyetemi tanszékeken folyó kutatások idegen nyelvű közlését a budapesti (ELTE), a debreceni (KLTE) és a szegedi (JATE) Tudományegyetemek Természettudományi Karai által kiadott évkönyvek, ill. az ELTE Embertani Tanszéke által 1974-ben megindított *Humanbiologia Budapestinensis* kötetei teszik lehetővé.

Az embertan egyetemi oktatásában nagy jelentőségű volt az 1950-es évek második felében a budapesti, a szegedi és a debreceni Embertani Tanszékek betöltése.

A szervezeti fejlődés keretében kell említést tennünk az MTA Régészeti Kutató Intézetében az Interdiszciplináris Osztály keretén belül 1971 óta intézményesen megindított antropológiai kutatásokról, valamint a JATE Embertani Tanszékén az utóbbi években létesített paleoszerológiai laboratóriumról és az ott folyó kutatásokról.

Jelentős antropológiai kutató tevékenység folyik múzeumainkban: korábban a győri, a debreceni, a székesfehérvári és a pécsi, ma a veszprémi és a kecskeméti múzeumokban, ill. a MNM Történeti Múzeumában dolgozik antropológus.

Tartalmi szempontból külön is kiemelendő az ELTE Embertani Tanszékének teljes rekonstrukciója, amely ma intézményesen, modernül felszerelt laboratóriumaiban lehetőséget nyújt új szemléletű konstitúciós és humánbiológiai kutatásokra.

Végül a magyar antropológia szervezeti fejlődése szempontjából említést kell tennünk az MTA Antropológiai Bizottsága által 1959-ben szervezett „*A Kárpát-medence antropológiai kérdései*” című, az 1967-ben tartott „*Evolúciós trendek a fosszilis és recens Hominidáknál*” című szimpozionokról, a Központi Statisztikai Hivatallal együttesen, 1964-ben Budapesten és Egerben rendezett „*Izolatum Konferenciáról*”, az 1970-ben Budapesten megtartott humánbiológiai témájú IX. *Biológiai Vándorgyűlésről*, valamint az Európai Antropológusok Munkaközössége felkérésére az MTA Antropológiai Bizottsága és a Központi Statisztikai Hivatal által Budapesten és Debrecenben 1974-ben megrendezett „*A nem- és életkor-meghatározás kérdései*” című kurzusról. Ezek a je-

lentős nemzetközi részvétellel megrendezett konferenciák, szimpozionok nagymértékben hozzájárultak a magyar antropológia kutatási eredményeinek külföldön való megismertetéséhez.

Az antropológiai kutatások jellege és főbb irányai

Az antropológia biológiai tudomány, legtágabb értelemben az ember evolúcióját és variációit hivatott kutatni. Az elmúlt évtizedek során az antropológián belül végbement szemléleti változások eredményeként jelentős hangsúlyt nyert egyfelől az *individuum vizsgálata*, a fogamzástól a halálig, *mindkét nem minden korcsoportját illetően* (antropobiológia), másfelől az emberiségen belül időben és térben elhatárolódott *népességek komplex kutatása* került előtérbe (humánbiológia). Az egyén és közösség minden irányú vizsgálata az az alap, amelyre szemléletében és új módszereiben a modern antropológia felépül. E szemlélethől következik, hogy az egyént és az elhatárolódott népeiségeket társadalmi összefüggéseiben is mélyrehatóan vizsgálja, és így a legszorosabban kapcsolódik mindazon határterületi társadalmi tudományokhoz és orvostudományi szakterületekhez, különösképpen pedig a humángenetikához, amelyek a kérdések helyes felvetésével a valóságot legjobban megközelítő válaszokhoz vezetnek. Az egyén és a közösségek életében végbement folyamatok és strukturális változások megismerése a legalapvetőbb kérdés. Az antropológia főbb irányainak kialakításában a fentiekben vázolt elméleti alapokat vettük figyelembe.

a) *Humán paleontológiai kutatások.* Az emberi evolúció szempontjából rendkívül jelentőségű volt a vértesszőlősi előemberi telephelyen feltárt *Homo erectus seu sapiens palaeohungaricus* lelet és annak monografikus feldolgozása. Ugyancsak itt kell említést tennünk arról, az emberi evolúció leglényegesebb kérdéseit érintő kutatásról, amely a *Homo sapiens kibontakozásának* igen bonyolult kérdéseit igyekezett tisztázni. A kutatások új aspektusát jelzi a demográfiával kapcsolódó *népesedéstörténet*.

b) *Paleoantropológiai kutatások.* A magyar antropológia hagyományaiból következően a felszabadulást követő idő adottságaiban e kutatások fejlődtek a legdinamikusabban. Az első szakaszban a régészekkel történt együttműködés keretében *a neolitikumtól a magyar középkorig* terjedően hiteles és *teljes sorozatok feltárása* és gyűjtése volt a feladat. A módszeres teljes feltáráson és anyaggyűjtésen alapuló alapkutatás tette a későbbiekben lehetővé a *biológia történeti és társadalmi rekonstrukció* kidolgozását. E törekvések nemzetközileg jelentős visszhangot nyertek. A második szakaszban a célkitűzésnek megfelelően az egyedi és közösségi rekonstrukciók szerinti monografikus közlések közreadása volt a soronlevő feladat. Az egységes analitikus kutatások eredményei teremtették meg a szintetikus igényű összefoglaló értékelések és részproblémák kidolgozását. A következetesen végrehajtott gyűjtőmunka eredményeként a TTM Embertani Tára és a JATE Embertani Tanszéke ma nemzetközileg kulcsfontosságú gyűjteménnyel rendelkezik.

c) *Etnogenetikai kutatások.* A széles körű értékeléshez gyűjtött és monografikusan publikált embertani sorozatok tették lehetővé a *magyarság őstörténetének*, valamint a *Kárpát-medencében élt prehisztórikus és kora-középkori népességek etnogenetikai vázlatának* kidolgozását. Az etnogenetikai kutatások kiterjedtek Baskíria területére is, ahol magyar antropológus, szovjet kutatókkal együttműködve, végzett több éven át nagyjelentőségű munkát. Időben az etnogene-

tikai kutatások, a jelenkori népesség etnikai vizsgálataihoz kapcsolódva, *házánk jelenkori népességének* felvételi munkáját is felölelték.

d) *Taxonómiai kutatások.* Az evolúció szempontjait szem előtt tartva *egységes taxonómiai rendszert* dolgozott ki egyik neves kutatónk, és ezzel a paleoantropológiai és etnogenetikai kutatásaink differenciált összehasonlítási alapjait adta meg. A taxonómiai kutatás jelentősége különösen a prehisztorikus népségek történeti kutatásaiban nyert fontosságot — kiküszöbölve a korábban vallott subjektív nézeteket. A b), c) és d) pontokban érintett kutatásokban különösen jelentős munkát végeztek a TTM Embertani Tárának és a JATE Embertani Tanszékének kutatói.

e) *Kémiai analitikai, paleoszerológiai kutatások.* A paleoantropológiai és etnogenetikai kutatásokhoz kapcsolódva alakult ki, mint új kutatási irány, az ásatásokból származó csontvázletek *kémiai analitikai* és *paleoszerológiai* vizsgálata. A biológiai rekonstrukció szempontjait tekintve ezen irányzathoz tartozó kutatások nagy mértékben növelték a múltban élt népségekről szerzhető információkat. A laboratóriumi vizsgálatok számszerű eredményeinek matematikai-statisztikai értékelése révén mód nyílt olyan biológiai változások folyamatainak nyomonkövetésére, mint amilyen például az öregedés folyamata. A szerves és szervetlen anyagok életkori változásai tették lehetővé a nem- és életkor-meghatározás kontrollját, valamint az AB0 vércsoportrendszerhez tartozó vércsoportok megállapítását. Az ez irányú úttörő munkát a külföldi szakkörök igen nagy érdeklődéssel fogadták. Említést kell tennünk arról is, hogy az ez irányú kutatómunka napjainkban mindinkább kiszélesedik és mind több komponens meghatározását teszi lehetővé.

f) *Etnikai embertani kutatások.* A felszabadulást követő első évtizedben e kutatások lehetőségei korlátozottak voltak. Ma magasabb szinten, mind nagyobb körben történnek ez irányú kutatások, amelyek közül különösképpen a Dél-Alföldön és a Duna—Tisza közén folytatott *etnikai kutatás* monografikus jellege emelendő ki. Etnikai antropológiai kutatás keretében az egész országra kiterjedően történt részletes kutatás, amelyet dermatoglifiai vizsgálatokkal egészítettek ki.

g) *Humánbiológiai kutatások.* Az e témakörben végzett elemző és szintetikus jellegű kutatások három csoportra különülnek.

Elsőként kell említeni a *testfejlődés és testnövekedési vizsgálatokat.* A felszabadulást követő első évtizedben e vizsgálatok lokalizáltak voltak egy-egy helysére, körzetre vagy iskolára. Későbbiekben e kutatások mind határozottabb és célkitűzésükben tágabb kört öleltek fel. Ennek eredményeként már bizonyos országrészekre, városi és falusi iskoláskorú gyermekekre vonatkozóan normák kialakítása is lehetséges volt, nemek és korévek szerint. Az utóbbi évek módszeres és mintavételen alapuló longitudinális kutatásai már országos szintűknél fogva részletes elemzésre és szintézisre nyújtanak lehetőséget (0 évesek vizsgálata, ikervizsgálatok, egyetemi és főiskolai felvételre jelentkezők, valamint a sorkötelesek vizsgálata stb.). E kutatásokban az ELTE, a JATE Embertani Tanszékei, valamint a Központi Statisztikai Hivatal Népeség tudományi Kutató Intézete vállaltak jelentős szerepet.

A humánbiológiai kutatások keretében történtek azok az *életkori változásokkal összefüggő módszertani vizsgálatok*, amelyek a nem- és életkor-meghatározásban, valamint metrikus és morfológiai jellegek életkor folyamán történő változási folyamataival kapcsolatosak. E kutatásokban a TTM Embertani Tára végzett és végez jelenleg nagyértékű kutató munkát.

Külön ki kell emelnünk az utóbbi évtizedben végzett és szisztematikus monográfiában közölt *alkatbiológiai kutatásokat*. Az igen hosszú ideig mellőzött alkattani kutatások — a matematikai-statisztikai értékelés új módszereit alkalmazva — merőben új aspektust nyertek. E kutatások jelentősége — mivel azok különböző ipari, ergonómiai, ill. orvostudományi, sporttudományi alkalmazási területei is kialakultak, ill. kialakulóban vannak — a jövőben még nagyobb fontosságra tesz majd szert. Az ELTE Embertani Tanszékének ilyen irányú munkássága itthon és külföldön egyaránt nagy elismerést nyert.

h) *Paleodemográfiai kutatások*. A teljes körű feltárások embertani sorozatai a paleoantropológiai kutatások mellett lehetőséget nyújtottak egy egészen új irány kialakítására, amelyet *paleodemográfiának* nevezhetünk. A paleodemográfiai kutatások keretében magyar kutatók dolgozták ki annak feltételeit és módszereit, majd több kontinensre kiterjedően a paleolitikumtól a magyar középkorig számos lelőhely sorozatain végzett elemzések eredményei alapján foglalták össze az emberi halandóság és élettartam történeti változásainak elhatárolható fontosabb szakaszait. A nemzetközi szakirodalom a magyar kutatók paleodemográfiai kutatásait fogadta el alapnak.

i) *Endogám népségek és izolátumok kutatása*. A *zárt, félig nyitott népségek humánbiológiai és humángenetikai vizsgálata* rendkívüli érdeklődésre tart számot. A felszabadulást követő évtizedben a Mátra és a Bükk hegység egy községének relatív zárt népségén antropológusok kezdeményezésével komplex humánbiológiai, humángenetikai, társadalom- és orvostudományi kutatásokat végeztek. E kutatások a relatív zárt népség kialakulásának körülményeit, az izolációs folyamat okozta strukturális változásokat és azok következményeit igyekeztek több évszázadra terjedően megállapítani, rekonstruálni. Ugyanezen elgondolások határozták meg a Bodroghözben és újabban az Erdőháton kezdeményezett kutatásokat is. E kutatásokban nemzetközi együttműködés keretében külföldi kutatók is részt vettek. A kutatások eredményeit több magyar és idegen nyelvű tanulmányban közzölték a munkaközösség tagjai. Megemlítendő még az antropológusok kezdeményezésével végzett szerológiai és immunológiai kutatások. A mintavételi követelményeknek megfelelően, az egész országra kiterjedően végeztek kutatóink a fővércsoport rendszerekre és szűkebb regionális körzetekben a ritka vércsoportrendszerekre és szérumfehérje-rendszerekre vonatkozóan reprezentatív kutatásokat.

A humángenetikai kutatások keretében vettek részt antropológusok *ikerkutatásban, származásmegállapító atyasági vizsgálatokban* és végül a *testi és értelmi fogyatékos gyermekek komplex vizsgálataiban*.

Az elmúlt harminc év eredményei közt kell említést tennünk *az embertan egyetemi oktatásáról*. Az oktatás színvonala jelentősen magasabb szintet ért el, és ebben igen értékes hozzájárulást jelentett az egyetemi embertani tankönyv, valamint az antropológiai módszereket, eljárásokat ismertető praktikum megjelentetése.

A három évtized antropológiai kutató munkásságának eredményeit mi sem dokumentálja jobban, mint az a tizenöt önálló szakmunka, illetve tanulmánykötet, valamint az a többszáz magyar és idegen nyelvű embertani tárgyú tanulmány, melyek ez idő alatt jelentek meg. Az IBP három magyar antropológiai kutatást jegyzékében nyilvánartartott és támogatott.

A magyar antropológia 1945-ben valóban nehéz tehertételekkel, a mélypontról indult el újabb fejlődésének útján. Joggal mondhatjuk, a nehézségek

nagy részét leküzdöttük. Hála volt mestereink — néhai professzoraink — útmutatásainak és a magyar antropológia időtálló hagyományainak, melyek lehetővé tették a biztos és szolid tudományos alapokra épült új szemléletű és tartalmú antropológia megteremtését, kibontakozását.

1945 felől nézve nagy utat tettünk meg. 1975-ből visszatekintve tudjuk viszont azt is, hogy sokat kell még tennünk az embertan egyetemi oktatása érdekében. A tudományos kutatómunka koordinációjának hatékonyságát kell előmozdítanunk, és végezetül, szívósan kell küzdenünk fiatal kutatóink eredményes munkásságának biztosításáért. Az elkövetkezendő évtizedek antropológiájának fejlődését nem utolsósorban ez utóbb említett feltételek határozzák meg.

(N. J.)